

УДК 811.161.2'373

ГЕНДЕРНО МАРКОВАНА ЛЕКСИКА

Горошко О.І., Галунова Н.М.

Останнім часом значно зріс інтерес до гендерних досліджень в науці як за кордоном, так і в межах України. Такого роду дослідження мають яскраво виражений міждисциплінарний характер і охоплюють багато дисциплін: культурологію, мовознавство, психо- та соціолінгвістику, соціологію, психологію, міжкультурну комунікацію, прагматику, теорію комунікації, когнітивну лінгвістику, лінгводидактику і лінгвокультурологію та інші.

Метою даної статті є дослідження питання гендерно маркованої лексики як одного з понять гендерної лінгвістики.

Постановка проблеми. Відразу хотілося б зауважити, що гендерні дослідження являють собою доволі новий напрямок гуманітарного знання в Україні і знаходяться в процесі становлення. На жаль, очевидним є те, що гендерні дослідження в Україні – поки що рідкість у соціально-гуманітарних науках. Про порівняльні з західними експериментальні дослідження наразі годі й мріяти [4, с. 173].

Саме відносно недовга історія гендерних досліджень зумовила неусталеність фонетико-графічного оформлення терміну “гендер”. Так, в навчальному посібнику “Основи теорії гендеру” [4] ми маємо написання “гендер” в роботах таких вчених, як Т. Мельник, Н. Чухмин, І. Головашенко, Л. Малеса, П. Горностай, С. Оксамитна, О. Маланчук-Рибак, М. Скорик, В. Близнюк, Н. Лавриненко, В. Суковата, В. Агеєва, О. Фоменко, О. Луценко, Л. Смоляр, в той час як Л. Ставицька вживає інше написання цього терміну – “гендер” [5; 6]. Для більшої зручності викладення матеріалу ми обрали єдиний вид написання – “гендер” незалежно від того, який варіант було обрано в оригіналі.

Повертаючись до питання гендерної маркованості лексики, зауважимо, що визначення поняття можна назвати “відкритим”.

Зараз, на жаль, не можна навести загальновизнаного визначення гендерної маркованості. Ті визначення та пояснення, що наводяться в сучасній лінгвістичній літературі, незважаючи на їх безумовну цінність, не є всеохоплюючими і не пропонують повної класифікації гендерно маркованої лексики.

Так, наприклад, своє визначення гендерної маркованості дає А.В. Кіріліна. Гендерна маркованість, на думку автора, це один з нових термінів, що виник внаслідок застосування гендерного підходу в мовознавстві. Гендерна маркованість – ознака або комплекс ознак, яка дозволяє ідентифікувати мовну одиницю, належну до тієї чи іншої статі. Гендерна маркованість може бути формальною (тобто такою, яка відноситься до плану виразу, зафіксованою у формі мовної одиниці) і семантичною (такою, яка відноситься до плану змісту, зафіксованою в значенні мовної одиниці)” [3, с. 226].

Безумовно, нас насамперед цікавлять гендерні дослідження в лінгвістиці. Одне з останніх досягнень у пострадянській лінгвістичній гендерології полягає в тому, що роль гендерного параметра розглядається системно на трьох рівнях. А саме: на мікрорівні (гендерні переваги у використанні мовних засобів в контексті комунікативної ситуації і тактик спілкування), на макрорівні (рівні більш широкого соціокультурного контексту, пов'язаного з дотриманням певних правил і конвенцій) і на метарівні (на рівні когнітивної бази людини, в якій присутні стереотипи статі, що розглядаються в межах культурної традиції).

Застосування гендерного підходу дозволяє досліджувати більш широке коло питань і поглянути по-новому на феномен статі. Якщо категорія "sexus" значуща для аналізу ряду лексичних одиниць, де стать є компонентом значення, то гендерний підхід в мовознавстві охоплює більш широке коло питань, розглядаючи всі засоби мовного конструювання чоловічої або жіночої ідентичності. В цьому випадку гендер осмислюється як конвенціональне єство, в чому і полягає його головна відмінність від статі як біологічної категорії.

Гендерний підхід припускає також використання відображення гендерних відносин в історії мови, вивчення статі як культурної репрезентації в лінгвокультурології; лексикографічне кодування відповідних одиниць мови і т.д.

З позиції гендерного підходу необхідно досліджувати значно більшу кількість феноменів мови, ніж лише ті його одиниці, в значення яких входить компонент "стать". В той же час самі екзистенціальні характеристики людини, зокрема її стать, інтерпретуються суспільством залежно від того, як усвідомлюються ними поняття "мужність" і "жіночість". Тому для вивчення гендеру інтерес викликають і ті одиниці лексики, де відображено природне єство "sexus", оскільки їх сприйняття носіями мови є значною мірою соціально обумовленим і відповідає моделям мужності і жіночості, в яких приналежність до біологічної статі складає лише первинний субстрат. "Гендерний профіль" індивіда може не співпадати з його природною статтю..." [3, с. 228].

На нашу думку, до гендерно маркованої лексики можна віднести ті лексичні одиниці, у значенні яких "гендерний" компонент реалізується більш контрастно.

До таких лексем можуть відноситися слова, які описують статево-рольові, статусні і соціальні відносини (батько, мати, дочка, син, наречена), що входять в концепти феміності і маскуліності; лексичні одиниці в граматичній формі чоловічого або жіночого роду; випадки, коли вибір граматичної форми роду не визначається законами синтаксичного узгодження [2, с. 110].

Нам здається, що доволі зручною, простою та корисною для дослідників можна вважати розроблену нами класифікацію гендерної маркованості:

- "Лексико-семантична" гендерна маркованість, тобто такі випадки, коли "гендерний" компонент реалізується в лексичному значенні слова. Наприклад: жінка – чоловік, мати – батько, брат – сестра, він – вона. До цієї групи, на нашу думку, можна віднести і деякі власні імена, а саме імена та прізвища в тому випадку, коли вони несуть інформацію про гендерну приналежність. Коли йдеться про імена, інколи необхідним є контекст. Так, наприклад, ім'я "Леся" дає нам інформацію про те, що це жіноче ім'я, а тому, найвірогідніше, воно належить жінці (звісно, так можуть називати людину, біологічна стать якої чоловіча, але при цьому, можливо, мова буде йти про людину з жіночою гендерною приналежністю). В той же час ім'я "Сашко" без контексту не несе нам інформації про стать людини.

- “Граматична” гендерна маркованість, тобто лексичні одиниці в граматичній формі чоловічого чи жіночого роду. До цієї категорії належать слова різних частин мови. Наприклад, минулий час дієслів (грала – грав), слова, що означають професійну приналежність (вчитель – вчителька), прикметники жіночого та чоловічого роду (розумний – розумна), деякі прізвища (Грабовський – Грабовська) і так далі.

- “Фразеологічна” гендерна маркованість. До цієї групи, як зрозуміло з самої назви, належать фразеологізми, значення яких співвідносять їх з певною статтю. Як, наприклад, гарна як квітка (як маківка, як лебідка), красна як чічка в горді, тонка як чехоня, сердита як квочка (розсілася як квочка), зажурилась мов засватана; гарний як павич, гладкий як кіт.

Безумовно, гендерна маркованість лексем залежить від того, яка мова є об’єктом вивчення. Як було зазначено вище, до гендерно маркованої лексики можуть належати лексичні одиниці в граматичній формі жіночого чи чоловічого роду. Очевидно, що такі одиниці є різними для різних мов.

Взагалі рід є доволі цікавою граматичною категорією, що неоднакова для різних мов. Як було зазначено Корбет, в деяких мовах рід є центральним поняттям, в той час як в інших він цілком відсутній. В мові може бути два чи більше класів роду. Класифікація рідко співвідноситься з реальними поділом на статі, в усякому разі частково, але доволі часто саме так і є [7, с. 1]. Нас в межах вивчення гендерно маркованої лексики цікавлять, безумовно, саме ті випадки, коли поділ за родами відповідає біологічному поділу на статі.

Як відзначила Г. Баришнікова, „...категорія роду є характерною межею граматичної будови індоєвропейських мов, не дивлячись на те, що вони відображають різний ступінь збереження роду, який знаходиться в прямій залежності від стійкості синтетизму в системі словозміни. Розвиток аналітизму в англійській мові привів до руйнування словозміни і втрати родових зіставлень в іменах. Таким чином, рід перетворився на приховану категорію, що знаходиться тільки через займенники „він“, „вона“, „воно“. Ряд іменників, які означають живі істоти, може відноситися як до чоловічого, так і жіночого роду: „учень“, „вчитель“ та інші. Коли хочуть вказати, до якої статі належить дана особа або тварина, то до іменника додається слово, що вказує на стать: a boy-friend, a girl-friend, a he-wolf, a she-wolf. Ряд іменників жіночого роду утворюється від відповідних іменників чоловічого роду шляхом приєднання суфікса -ess: actor – actress; poet – poetess; lion – lioness” [1, с.31-32].

Отже, в англійській мові, як і в багатьох індоєвропейських мовах, нейтральними словами, які позначають осіб обох статей, є слова чоловічого роду.

Зазначимо, що гендерна маркованість залежить від контексту, особливо коли йдеться про родові іменники та займенники. “Про використання слів у родовому значенні говорять, коли вони не стосуються якоїсь конкретної статі, а означають жінку й чоловіка водночас. Проте всі ці слова збігаються за формою зі словами чоловічого роду. Зокрема, в реченні “До мене підійшов студент з мого курсу” іменник чоловічого роду “студент” означає “особу чоловічої статі, що навчається в університеті”. Проте речення “кожен студент має пишатися, що навчається в цьому університеті” іменник чоловічого роду “студент” не означає “конкретну особу чоловічої статі, а стосується всіх студентів як чоловічої, так і жіночої статей” [4, с.32].

Звичайно, наведений приклад можна розглядати як прояв сексизму в мові, але це не змінює того, що в реченні, де слово „студент” має узагальнююче значення, його важко назвати гендерно маркованим в даному контексті.

Таким чином, гендерна маркованість лексеми залежить від конкретного випадку вживання цієї лексеми у мовленні, тобто від контексту.

Висновки.

Підсумовуючи вищесказане, підкреслимо, що гендерно маркована лексика – питання, яке залишається відкритим і, безумовно, потребує подальшого вивчення. Невелика кількість робіт з цієї тематики на матеріалі української мови робить очевидною необхідність детальної розробки українськими лінгвістами цього питання на матеріалі даної мови. Очевидно, що гендерна маркованість залежить від структури мови, тобто лексичний еквівалент в одній мові може бути гендерно маркованим, а в іншій – ні. Крім того, слова, що є гендерно маркованими в мові як системі, не обов’язково будуть гендерно маркованими в окремому контексті. Таким чином, гендерна маркованість в мові не завжди реалізується в мовленні.

Список літератури

1. Барышникова Г.В. Гендерные различия эмоционального коммуникативного поведения художественных партнеров (на материале французской литературы XVII-XX веков): Дис. ... канд. филол. наук. – Волгоград, 2004.
2. Горошко Е.И. Языковое сознание: гендерная парадигма. – М., Харьков: Издательский дом «ИНЖЭК», 2003. – 440 с.
3. Кирилина А.В. Гендерные исследования в лингвистике и теория коммуникации: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. – 252 с.
4. Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. – К.: К.І.С, 2004. – 536 с.
5. Ставицька Л.О. Гендерні виміри невербальної комунікації у художньому тексті // Культура народів Причорномор’я. – 2004. – №49, Том 1.
6. Ставицька Л.О. Гендерні стереотипи в сучасній українській мовній свідомості (за даними асоціативного експерименту зі словами “жінка”, “чоловік”) // Наукові записки Луганського національного педагогічного університету. – 2004. – №5. – С. 128-146.
7. Corbet, Greville G., Gender. – Cambridge University Press. 1995. – 415 p.

Поступила до редакції 27.01.2006 р.